

סקר ביבליוגרפיה של יהדות גרוזיה

גרשון בן-אורן (ציצואשווילי)

עוד בהיותי בגרוזיה התחלתי בחיבור ביבל-
יוגרפיה של יהדות גרוזיה, במיוחד במאה
ה-19. נתונים אלה, המשולבים במחקר הנערך
במכון בן-צבי, שאובים מהעיתונות הגרוזית
ומפרסומים ביבליוגרפיים גרוזיים שונים.
בין פרסומים אלה אציין במיוחד את:

1. ביבליוגרפיה אנאליטית של העיתונים
הגרוזיים, כרכים 1 ו-6, תבליסי 1952,
1969.

2. הספר הגרוזי, ביבליוגרפיה, כרך II (1)-
II (2), תבליסי 1950, 1951.

נתונים על יהודי גרוזיה מצויים גם ב'מפתח
שיטתי של הספרות על היהודים בשפה הרו-
סית מ-1708 עד דצמבר 1889', סנט-פטרבורג
1892; וכן במחקרו של אברהם הרכבי, 'יוד-
איקה. הודעות ביבליוגרפיות', שפורסם בל-
קוט 'הספרייה היהודית' (כרך 6, 1878, ברוסית)
וכותרתו המלאה היא: 'שמות החיבורים
והחברות שנכתבו בידי היהודים או על היהוד-
ים ברוסיה בשפות לועזיות עד שנת 1866,
שהוצאו מקאטאלוג הספרייה הציבורית
הקיסרית רוסיקה'.

בשנת 1913 יצאה לאור בכאקו הביבליוג-
רפיה בשם 'הפרק על לימודים קאווקאזיים
וארמניים בקאטאלוג הספרייה לחברת אהבת
האדם בארמניה', ובה נתונים על יהודי גרוזיה,
אף כי המחקרים שנזכרו בה, עניינם בעיקר
בנושא הכללי במדעי קאווקאז. ביבליוגרפיה
אחרת, מאת מיאנסארו, המהוה מקור חשוב

במסגרת מכון בן-צבי נערך סקר ביבליוגרפיה
של תולדות יהודי גרוזיה, שתכליתו לשמש
יסוד למחקר מדעי שיטתי של יהדות זו.

במחקרים ביבליוגרפיים של רוסיה ושל
קאווקאז מצויים נתונים גם על יהדות גרוזיה.
אבל עד כה יוחדה ביבליוגרפיה אחת בלבד
ליהדות זו, והיא 'יהודי גרוזיה בכתבי-עת
יהודיים-רוסיים (1862-1934)', לנינגראד 1934,
מאת יוסף פולנר. ביבליוגרפיה זו, שפורסמה
ב'ביולטיין למידע של היחידה היהודית
במחלקה של הספרייה הלאומית הממלכתית
הציבורית ע"ש סלטיקוב-שצ'דרין', היא
מחקר יסודי הסוקר אף את הפרט הקטן ביותר
הקשור ביהדות גרוזיה. יוסף פולנר הקדיש
חלק ניכר מפעילותו המדעית לחקר יהודי
קאווקאז ופירסם מחקרים נוספים בתחום זה.
עוד בסוף המאה הקודמת הוא פירסם נתונים
מעניינים על אודות יהודי גרוזיה ואזורים
אחרים בקאווקאז, ששימשו כסיכום למסעו-
תיו באזור זה. בשנת 1936 הוא פירסם בביטאון
'האתנוגרפיה הסובייטית' (גליונות מס' 4-5)
מאמר בשם 'מימצאים ומטרות של חקר יהדות
קאווקאז (גרוזיה והרים)'. קודם לכן הוא
פירסם בגרמנית את מחקרו: *Zur Volkskunde
der georgische Juden Mitteilungen der
Gesellschaft zur Volkskunde, Wien 1929,*
H. XXXI-XXXII, S. 60-68. מחקריו של
יוסף פולנר הם חלק ניכר מן הביבליוגרפיה
שעל הכנתה אנו שוקדים עתה.

ואהרן קריחלי ז"ל שעמד בראשו והירבה לכתוב בתחום זה ראוי שכתביו יכונסו ויוצארו לאור. בחקר התולדות של יהודי גרוזיה עסקו גם מוסדות סובייטיים אחרים: מוזיאון ממלכתי מרכזי ללימודי העמים, במוסקבה, החברה היהודית להיסטוריה ואתנוגרפיה בלנינגראד (בשנות ה-20), ומאוחר יותר — המכון למזרחנות של האקדמיה למדעים בגרוזיה.

מקור נוסף הוא ספרי-המסעות, החל מספריהם של ר' בנימין מטודלה, ר' פתחיה מרג' נסבורג ור' יהודה אלחריזי. חשוב ביותר הוא ספרו של יוסף יהודה בן יעקב הלוי טשארני, 'ספר המסעות בארץ קוקז ובמדינות אשר מעבר לקוקז וקצת מדינות מנגב רוסיה' (פטר-בורג תר"ס). טשארני הניח את אבן-הפינה לחקר מדעי של יהדות גרוזיה והקאווקאז, ויש בספרו לבד מרשמי-מסע ותיאורי מנהגים נסיון לחקור את תולדות העדה. הוא גם היה פעיל מאוד בהגנה על יהדות זו ודיעות על כך נתפרסמו בעיתונות העברית של זמנו (ראה 'המגיד' מ"א באלול תרכ"ט, 18.8.1869, ושם ב-25.8.1869).

בשנת 1904 יצא לאור בתביליסי ספרו של זכריה צ'יצינאדזה 'ישראלים גרוזיים בגור' זיה'. זהו הספר הראשון מאת חוקר לא-יהודי בתחומנו, ובשל כך הוא מעורר עניין עד היום, אף כי אין הוא מדייק ביותר בעובדות. חוקר לא-יהודי אחר, ההיסטוריון פרופ' ניקו ברדז'נישווילי, ערך את התעודות ההיסטוריות שיצאו-לאור במחקרי המוזיאון היהודי בגרוזיה.

בשנת 1883 יצא לאור ספרו של י' סגל, 'היהודים מעבר להרי קאווקאז'. י' סגל וי' סליוויצקי גם פירסמו מאמרים בנידון בעיתוני גרוזיה בשפה הרוסית ('קאווקאז', 'טיפליסקי ווסטניק' ועוד).

בשנת 1894 הופיע בגרמנית ספר על יהדות קאווקאז: Albert Katz, Die Juden in Kaukasus, Berlin 1894. בתקופת השלטון הסובייטי נתפרסמו מחקרים נוספים על ההיס-

טוריה ללימודים קאווקאזיים, אף בה מצויים נתונים מעטים על הנושא שלנו. גם כביבליוגרפיה 'מפתח הספרות על הציונות' (ברוסית) מצוי חומר מועט על יהדות גרוזיה. ב'קובץ של חוקים ומשפטים על היהודים באימפריה הרוסית' מצוי חומר על המצב המשפטי של יהודי גרוזיה במאות ה-18-19. ונזכיר עוד את 'תעודות הועדה הארכיגוראפית של קאווקאז', שיותר מעשרה כרכים ממנו יצאו-לאור בשנות 1868-1904 בתביליסי.

העיתונות היהודית בגרוזיה משמשת מקור חשוב לתולדות היהדות בארץ זו. לאחר המהפכה הבולשביקית הופיעו בגרוזיה שני עיתונים יהודיים, שניהם בשפה הגרוזית, ושניהם הופיעו במשך זמן קצר ונתנו ביטוי למשבר שפקד יהדות זו באותו זמן. הראשון, דו-השבועון 'אָבְרָאָאָלִיס קְמָה' ('קול היהודי') נוסד בשנת 1918, כאשר גרוזיה נפרדה מרוסיה והיתה למדינה עצמאית. המפלגה הסוציאליסטית המנשביקית שהיתה בשלטון ראתה ביהודים חלק בלתי-נפרד מן העם הגרוזי ולא הכירה בזכותם לקיום לאומי נפרד, ובהתאם לקו זה עסקה העיתונות המנשביקית בבעיה היהודית. לכאורה שרר אז בגרוזיה חופש עיתונות, אבל נהנו ממנו המצדדים בהתבוללות. 'קול היהודי', שקוראיו היו רובם יהודים, צידד בייחודו של העם היהודי. עיתון זה עשוי להוסיף על ידיעותינו, וחבל שאין גליונותיו בהישג ידנו.

העיתון השני, 'מֶפְבְּאָלִי' ('מכבי') הופיע בשנת 1924 בתקופת השלטון הסובייטי, והוא נסגר לאחר צאת גליונו השלישי. חלק מהחומר שנדפס בעיתון זה מצוי בארץ.

מקור אחר הוא חמישה ספרים שהוציא-לאור המוזיאון ההיסטורי-אתנוגרפי של יהודי גרוזיה. שלושה מהם כוללים תעודות היסטוריות מן המאות 17-19 על יהודי גרוזיה; ספר רביעי (מאת אהרן קריחלי) הוא על היהודים כצמיתים בגרוזיה (1944); והחמישי — מדרוך המוזיאון היהודי בגרוזיה (1948). המוזיאון הציל תעודות חשובות לתולדותינו,

בארץ: Grazhdanin, Sankt-Peterburgskie vedomosti, Novoe vremya, Odesskii listok.

חומר מעניין לעניינינו מצוי גם בעיתונות העברית: הלכנון, המגיד (המגיד לישראל), המליץ, הצפירה, חבצלת.

יש בידנו חומר לא־רב מעיתונים גרוזיים שיצאו־לאור בגרוזיה בסוף המאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20. בעיתונות הגרוזית גנוז עוד חומר רב על נושאים יהודיים, אך עיתונות זו אינה מצויה בארץ. ולכסוף, בארכיונים ממלכתיים ומפלגתיים בגרוזיה מצויות עוד תעודות רבות שלא פורסמו ויש לקוות שתגיע שעתן כאשר נוכל לחדש את המחקר המדעי בתחום זה בגרוזיה.

הנתונים שנאספו עד כה הניסו במיגוון רחב של תחומים: תולדות העדה, ציונות, תרבות יהודית, אנתרופולוגיה, אתנוגרפיה, רפואה עממית, דת, משפט, עלילת־דם, מאבק לנציגות יהודית בעיריות, חקלאות, קולחוזים יהודיים בגרוזיה ועוד.

הביבליוגרפיה על יהדות גרוזיה אינה שלמה, ויש להמשיך בה. ובהזדמנות זו אנו פונים לציבור: אם יש בידיכם נתונים ביבליוגרפיים כלשהם על יהדות גרוזיה, אנא שלחו אלינו. נקבל בתודה ובהערכה רבה כל פרט שיומצא לנו.

טוריה, האתנוגרפיה והדת של יהודי גרוזיה — מאת מרק פליסצקי, מ. פייקין, רוזה תוודי־שווילי, אותר גבידזאשווילי, ניסן בבליק־שווילי ואחרים.

ונסיים בשלושה ספרים עבריים בנושא זה: בשנת 1912 יצא־לאור באודסה הספר 'ממלכות אררט' מאת צבי כשדאי, והספר זכה לפרסום רב. משהחלה העלייה ההמונית מארץ זו יצא לאור ספרו של מרדכי ניישטט 'יהודי גרוזיה' (תל־אביב 1971). ובאחרונה יצא לאור הספר 'היהודים הגרוזיים בגרוזיה ובארץ־ישראל' מאת נתן אליהשווילי ז"ל (תל־אביב תשל"ה), ספר שנכתב עוד בשנות העשרים. בין המחקרים שפורסמו בישראל בתחום זה ראוי לציין את מחקרו של ד"ר יצחק עילם: 'סקר אנתרופולוגי של הקהילה הגרוזינית באשקלון', (ירושלים תשל"ד).

תוך כדי העבודה על הסקר הביבליוגרפיה הנעשית במכון בן־צבי נאסף חומר מרובה על יהודי גרוזיה מתוך העיתונות היהודית בשפה הרוסית: Evreiskaya starina, Evreiskaya zhizn, Budushchnost', Razsvet, Russkii evrei, Voskhod, novii Voskhod, khronika Voskhoda, Nedelnaya khronika Voskhoda, Voprost biologii i patologii evrei, Den', Tribuna.

נתונים ביבליוגרפיים חלקיים נרשמו גם מתוך עיתונים רוסיים כלליים שאין להשיגם

עבודות-מחקר במורשת יהדות המזרח (תש"ם)

חמישים תלמידים, בהם 21 תלמידי-מחקר ו-29 תלמידים לתואר שני, קיבלו השנה מענקי-מחקר מאת המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות. נושאי המחקרים משקפים קשת רחבה של נושאים ודיסציפלינות. מערכת 'פעמים' מברכת את החוקרים שישלימו את מחקריהם ויתרמו בכך להעשרת ידיעותינו על תולדות יהודי המזרח.

להלן רשימת מקבלי המילגות ונושאי עבודותיהם, כפי שהוגשו על-ידי המוסדות הבאים:

א. האוניברסיטה העברית

נושא העבודה

חקירת השורשים, האמונות והנהגים של האשה המקוננת בעדה הכורדית	ז'קלין אלון
טיפוסים סיפוריים ומוטיבים סיפוריים בשירי-העם האפיים של היהודים הספרדיים מתורכייה ומארצות הבאלקאן	בתיא מעוז
שדים ורוחות באמונתם העממית של יהודי בגדאד מתחום מסורות הלשון של עדות ישראל	משה נאקש קדיה פלמן
המחול בקהילות היהודים הספרדים באספקלרייה של ספרות השו"ת	צבי פרידהבר
האוריינטאציה העיראקית בהנהגת יהדות בבל העברית המדוברת שבפי אינפורמנטים יוצאי כורדיסטאן	נסים קזז רבקה בליכום
יחסי הישוב בא"י ויהדות עיראק ב-1940-1945 התמודדות רבני מצרים עם המודרניזאציה והאירופיזאציה	אסתר גליצנשטיין צבי זוהר
תקנות י"ם בהתפתחותן ההיסטורית במאה הי"ט	צבי יקותיאל

ב. מכון בן-צבי

מוסדות הקהילה היהודית באפריקה הצפונית במאות הי"ד-י"ז	מנחם בן-ששון
הקהילה היהודית במארוקו במאה הי"ח	שלום בר אשר
אגדת קדושים בספרות העממית של עדות ישראל	חיה בר יצחק

תולדות האנוסים בבית דינה של האינקוויזיציה הפורטוגאלית בעיר האוניברסיטה קואימברה במחצית המאה הי"ז	כרוס לורנס
יהודי קוצ'ין בישראל תקנות הקהל בספרד וצפון-אפריקה במאות י"א-ט"ו תולדות יהודי תוניס במלחמת-העולם השנייה תיאולוגיה ומיסטיציזם ראצינאליסטי במשנתו של ר' יוסף אבן שם טוב, המאה הט"ו משוררי תוניסיה במאה הי"ח והי"ט התנועה הציונית בעיראק אספקטים משירתו של ר' ישראל נג'ארה סיפורי-העם של יהודי ספרד בא"י התארגנות כלכלית של יהודי יוון ותורכיה במאות ט"ו-ט"ז	סטוארט מוסקוביץ אהרון נחלון ירון צור שאול רגב מיכל שרף לילי אופק טובה בארי חיים יונתן גורל חנה יעקובסון
היחסים בין יהדות צפון-אפריקה הצרפתית ויהדות ארה"ב הקשר בין מלה ומוסיקה בתפילת שחר של עדה הודית הגותו הפילוסופית של ר' רפאל ברדוגו הגיאוגרפיה הישובית של התימנים בישראל מחברת התיג'אן (תימן) מוסד החכם-באשי בהנהגה היהודית באמפריה העות'מאנית במאה הי"ט הנהגה וחברה בציבור הספרדי בירושלים בשנות תרנ"ג-תרע"ד מסורת הלשון של תפילות-הקבע בסידורייהם של יהודי מארוקו	מיכל ליס דינה מוסקוביץ ישראל מימראן רויאל ממש אבשלום קור מזל קנדי רחל שרעבי רפאל תורג'מן

ג. אוניברסיטת תל-אביב

השתלבותם הפוליטית והתארגנותם הציבורית של יוצאי תימן המידבר כתימה יהודית ביצירתו של אלבר ממי ספרות אפוקאלפטית המיוחסת ליהודים לאור מקורות ערביים 'החרות' כביטוי לזהות העצמית של היהודים הספרדים	דינה גרייצר סוזן לוי יורם ארדר יצחק כצלאל
--	--

מקומה של המוסיקה בשירת הבקשות של יהודי מארוקו הנוהגים עפ"י 'שיר ידידות'	טלי גלעד
בני תימן בא"י בספרות העברית	חיה הופמן
תרומת הנוער הציוני מעיראק וההתיישבות בא"י	שאול סחייק
דיני אישות ביהדות מארוקו	מיכל קלינפלץ
המחשבה היהודית במקורות יהודי תימן ובמנהגיהם	חיים שר-אבי

ד. אוניברסיטת בר-אילן

'פנקס ק"ק פורטוגזים בתוניס'. הוצאה מדעית מבוארת, תולדות העדה ונספחיה	יצחק אברהמי
יהודים בסיינה כמאות י"ז-י"ח מיפוי וזיהוי של ישובים יהודיים במארוקו כמאות י"ח-י"ט	רנטו שפיגל שמעון אבוקסיס
חייו ומשנתו של ר' יעקב חאגיז	רפאל ביטון
טיפוח מורשת עדות המזרח במסגרת החינוך הבלתי פורמאלי	משה גבאי
הבדלים תחביריים וסמאנטיים בלשונם של בני עדות המזרח לעומת בני עדות המערב	דבורה וידסלבסקי
יהדות חברון	סעדיה מחלוף
מהדורה מדעית של כת"י לרבי חיים גאגין	משה עמאר

ה. אוניברסיטת חיפה

השפעת למידה בקבוצות קטנות על אקלים פיתתי — יחסים בין-עדתיים והישגיים	כרמלה ספיר
החינוך הקהילתי בבגדאד במחצית הראשונה של המאה הכ'	כרמלה שיפוני